

„ВИЗАНТИЈСКО ЦАРСТВО“ ИЛИ ЦАРСТВО РОМЕЈА?

Петар В. Шеровић
Стручни сарадник за
међународну сарадњу при
Православном богословском
факултету БУ

Апстракт: Текст анализира питања око одомаћења традиционалног већинског начина изражавања и прикладности већинског назива „византијско“ у науци где и даље убедљиво доминира термин „Византија“ као општеприхваћени назив за Царство Ромеја. Историјска наука осамнаестог и деветнаестог столећа осмала је сушта средњовековних стереотипа западне провенијенције. Ромејско Царство је преименовано у „Византију“ са генералном интенцијом да се изазове „општа амнезија“ о постојању аутентичног Царства Ромеја, одн. Римског царства у средњем веку и о његовој органској вези са савременом дрвном прошлошћу. У круговима многих политиколога и публициста на Западу још увек је присутан један симболички и најчешће неатакован приступ при оцењивању „византијске“ цивилизације и „византијског“ наслеђа. Врло је важно скретати пажњу јавности на чињеницу да је Царство Ромеја, као хришћјанизовано, као јелинстичком Истоку окренуто Римско Царство, одиграло незамењиву улогу у трансмисији похришћјане источно медитеранске синџезе чија се суштина још увек пројављује преко Источне православне католичанске Цркве.

Кључне речи: „Византија“, „византијско“, Ромеји, Царство Ромеја, јелинстички Исток, похришћјане источно медитеранска синџеза, похришћјане Римско царство, Источна православна католичанска Црква, средњовековни стереотипи, Римска Црква, западни хуманитети, западни просветитељи, „амнезија“.

Увод

Савремена историјска наука и даље увелико користи један термин који су сковали европски хуманисти шеснаестог века, а који се односи на онај историјски друштвено-политички ентитет који би требало правилније називати Царством Ромеја, односно похришћјаним Римским царством. Наравно, ради се о термину „Византија“ који је услед преовлађујућег утицаја стручне терминологије западне провенијенције постао и остао опште прихваћен а да у историји

никада није постојала државна заједница која је такво име и носила. Ако се узме у обзир да просечног високообразованог човека на Западу реч „Византија“ и данас најчешће асоцира на декаденцију, корупцију, поквареност, подмуклост, сплеткарење итд., те да се такве и сличне дефиниције значења неких других облика ове речи (нпр. „византинизам“, „византијски“) могу наћи у савременим речницима готово свих модерних језика Запада, онда је оправдано поставити питање о чему се, заправо, овде ради?

Од античког до похришћанског Римског царства, односно Царства РOMEЈА

Када су током два столећа пре рођења Христовог, латински Римљани почели да шире свој утицај и власт на просторе Источног Медитерана, сусрели су мноштво древних народа који су, у оквиру својеврсне источно-медитеранске синтезе, чинили једну од Рима по свему супериорнију културно-цивилизацијску целину познату у модерној историјској науци под називом Јелинистички (одн. Хеленистички) свет. Свакако, овде је реч о оној реалности која је настала након до тада у историји невиђених освајања Александра Великог (356-323. пре рођења Христовог), који је политичким обједињењем источно-медитеранског простора омогућио стварање културно-цивилизацијског синкретизма између античке јелинске (одн. грчке) културе и најдревнијих традиција Старог истока – сумерско-акадско-вавилонске цивилизације, древног света фараонског Египта и хананско-хебрејско-арамејског културног круга. Постепеном рецепцијом једног тако узвишеног „стања духа“ од стране латинског Рима и оружјем његових непобедивих легија дошло је до стварања, консолидације и даљег ширења Римског царства (*Imperium Romanorum*) диљем готово целе тада познате васељене.

Након убиства једног другог Александра, последњег цара династије Севера (193-235. Христове ере), Римско царство, након два столећа готово непрекидног успона, улази у период кризе. Дубоке друштвене, економске и културне промене пратио је општи пад како на политичком тако и на економском плану. Каракалиним едиктом из 212. (тзв. *Constitutio Antoniniana*) додељено је право римског грађанства свим слободним становницима Римског царства. Ова значајна реформа требало је да послужи као платформа за ефикаснију примену економских и правних механизма државе на целој територији Царства, а то је, са своје стране, требало да води његовој чвршћој интеграцији и консолидацији. Веома успешан модел за ову иницијативу могао би се препознати у нешто даљој прошлости Рима када је дошло до проширења права римског грађанства из *Latinitium*-а на остатак Апенинског полуострва. Ипак, овог пута се жељени резултат није могао тако лако постићи јер је владао велики несклад у степену развитка различитих и међусобно веома удаљених делова огромног Царства, а то је довело до неусклађене динамике и поремећаја у практичној примени поменутих механизма. На друштвеном, културном, верском и економском плану свет Источног Медитерана био је, у односу на западне провинције Царства (изузев Италије), далеко развијенији и спремнији да одоли шокovima који су почели

да потресају целокупну римску државу у трећем столећу Христове ере. С друге стране, на западу Царства је владао велики степен културно-цивилизацијске отуђености у односу на вредности римско-јелинистичког источно-медитеранског културног простора те је и рецепција интегративних фактора, утемељених понајвише управо на тим вредностима, била спора и углавном стерилна.

У циљу превазилажења тешкоћа које су из тога произлазиле као и успостављања ефикасније контроле над огромним просторствима Царства, цар Диоклецијан је крајем трећег столећа Христове ере поделио римску државу на два дела – источни и западни – и успоставио тетрархију, односно владавину четворице (двојице августа и њихових савладара, двојице кесара). Тај систем владавине брзо је запао у кризу (практично одмах након Диоклецијановог повлачења са престола), али је наставио да се како-тако одржава све до 324. када је Константин Велики успео да се обрачуна са последњим од тројице својих савладара и супарника, Ликинијем, и прогласи за јединог цара. За свога живота донео је и спровео у дело две изузетно значајне и далекосежне одлуке које су свакако допринеле томе да га Црква прогласи светитељем и равноапостолним – 313. године издао је тзв. Милански едикт којим је хришћанима омогућио слободно исповедање своје вере, а седамнаест година касније преселио је престоницу Царства ка Истоку.

Свакако, центар римске моћи се и раније постепено померао ка економски и културно развијенијем Истоку. Град Рим је практично већ од средине трећег столећа престао да функционише као престоница Царства – цареви са својом дворском свитом и високим државним чиновништвом ретко да су у њему уопште и боравили. Тај процес је само кулминирао 330. године Христове ере када је Константин Велики дефинитивно преселио, одн. основао нову престоницу Римског царства на Босфору, на месту античког града Византиона (Βυζάντιον), и назвао је Нови Рим (*Nova Roma*) који ће постепено постати познатији као Константинов град, односно Константинопољ (Κωνσταντινούπολις). Антички Византион основали су 667. године пре Христовог рођења колонисти јелинског града Мегаре, а име су му дали по својем владару Визасу (Βύζας).

Након смрти цара Константина Великог 337. године наступио је нови период тешке нестабилности проузрокован великим померањима варварских народа, њиховим рушилачким продорима на територију Царства и сталним унутрашњим сукобима између бројних претендената на царски престо како на Истоку тако и на Западу. Теодосије I је био последњи цар који је сâм владао целим Римским царством и то од 379-395. године Христове ере. Године 380. прогласио је хришћанство једином званичном религијом у римској држави и тиме, на познат начин, потврдио настанак похришћаненог Римског царства, односно Царства Ромеја. Након смрти Теодосија I Царство је по његовој вољи опет подељено на два дела и додељено на владање његовим синовима Аркадију и Онорију. Током петог столећа римска држава је наставила да постоји под влашћу увек двојице царева који су својим припадајућим деловима управљали сваки из своје престонице. Ипак, може се свакако рећи да су две половине царства, источна и западна, биле номинално, културно и историјски и даље део једне те исте државе.

Година 476. Христове ере означава и крај тзв. Западног римског царства, односно западног дела Римског царства. Побуна Одоакара, вође германских фе-

дерата, кулминирала је абдикацијом и последњег западног цара Ромула Августа чије је седиште било у Равени, која је од 402. године била престоница тог дела Царства. Сам град Рим је још 410. тешко пострадао након што су, после две неуспешне опсаде, у њега коначно продрли Визиготи предвођени својим краљем Аларихом. Древна престоница на Тибру подвргнута је тако жестоком пустошењу да у њој више није било готово никаквих услова за живот након што су Визиготи завршили свој тродневни пир и отишли даље ка југу Италије. То је довело до тога да је на десетине хиљада преживелих становника Рима заувек напустило свој девастирани град. Насупрот томе, источни део похришћанског Римског царства успео је улагањем огромних напора да преброди сва искушења великих најезда варвара и да, кроз различите етапе даљег развоја и великих трансформација, настави са трајањем још читавих хиљаду година, тј. све до пада своје престонице Константинопоља 1453. године у руке Турака Османлија.

„Византијско царство“ као појам

Сматра се да је термин „Византија“ у историографском смислу први пут употребљен средином шеснаестог столећа у делу *Corpus Historiae Byzantinae* немачког хуманисте Јеронима Волфа (Hieronymus Wolf). Као библиотекар једне аугзбуршке приватне библиотеке, а захваљујући најпре пословним везама свога патрона са Истоком, долазио је до рукописа ромејских хроничара у којима је, наводно, наилазио на термин „Византијско царство“, а који се односио управо на Царство са седиштем у Константинопољу. Рекло би се, међутим, да је Јеронимов доживљај Царства Ромеја као „Византије“ свакако понајвише био под утицајем идеолошке слике која је тада на Западу већ увелико била формирана и то као резултат постојања вишевековног верског, политичког и културног јаза, па чак и анимозитета, на плану међусобних односа хришћанског Истока и хришћанског Запада. Овим се не жели рећи да је Јеронимов лични став према Царству Ромеја био негативан и да га је то навело да се упушта у неку врсту намерне манипулације чињеницама. Напротив, у протестантским круговима тог времена била је чак присутна једна одређена доза симпатије према „антипапистичкој Византији“. Овде се једноставно радило о томе да је домет Јеронимовог опуса био просто ограничен како ниским степеном развоја тадашње историографије тако и чињеницом да је, као последица поменутог вишевековног јаза, у западном свету постојала једна сасвим одређена слика о Царству Ромеја која није била ни најмање позитивна.

Први значајан корак у правцу стварања веома озбиљних неспоразума између хришћанског Истока и хришћанског Запада био је догађај крунисања франачког краља Карла Великог за римског цара у Риму на први дан Божића, 25. децембра 800. године. Саму церемонију крунисања обавио је папа Лав III у катедрали Светог Петра. Тиме је практично инаугурисано стварање тзв. Светог римског царства (*Imperium Romanum Sacrum*), а широм западне Европе установљена нова политика да световни и црквени званичници више не ословљавају ромејског цара до тада коришћеном титулом римски цар (*Imperator Romanorum*), јер је она сада била резервисана искључиво за франачког монарха. Уместо тога у

употреби је била титулација грчки цар (*Imperator Graecorum*), док су земље којима је он владао називали Грчко царство (*Imperium Graecorum*), Грчка (*Graecia*), Грчка земља (*Terra Graecorum*), или Константинопољско царство (*Imperium Constantinopolitanum*). Овим је начињен одлучујући искорак ка делегитимизацији до тада јединог Римског (Ромејског, одн. „Византијског“) царства и јединог римског цара са седиштем у Новом Риму, тј. Константинопољу. С тим у вези свакако вреди споменути и тзв. „Дар Константинов“ (*Donatio Constantini*) на основу којег су Франци покушали да легитимизују тековине својих амбиција преко већ, наводно, стечених права римског папе која су се односила на западни део Римског царства. Овде се, уствари, ради о једном фалсификованом спису за који се тврдило да је декрет цара Константина Великог којим је он, наводно, пренео папи Силвестру I (314-335) и његовим наследницима (као „наследницима трона Светог Петра“) право на световну и духовну власт над градом Римом и целим западним делом Римског царства. У свом делу *De falso credita et ementita Constantini donatione declamatio* из 1440. године, хуманиста и римокатолички свештеник Лоренцо Вала (Lorenzo Valla) први је уверљиво доказао да је „Дар Константинов“ кривотворени спис, а стручњаци су накнадно са сигурношћу утврдили да је поменути текст уствари настао у периоду између осмог и деветог столећа.

Следећи значајан корак у правцу продубљења сада већ отвореног јаза између Истока и Запада представљао је тзв. Велики црквени раскол из 1054. године до којег је дошло након вишевековних теолошких и догматско-еклисиолошких спорова и сукоба на нивоу односа Константинопољ-Рим. 150 година касније одиграо се догађај који је унео нову димензију у већ довољно конфликтну ситуацију на плану односа између „ромејског Истока“ и „латинског Запада“. Реч је о тзв. Четвртом крсташком походу који је кулминирао опсадом, освајањем, паљењем и бруталном пљачком Константинопоља 1204. године од стране западноевропских крсташа и Венецијанаца. Злочини ове „латинске колиције“ над животима и имовином становника источно-хришћанске престонице, као и они који су били усмерени против интегритета Цариградске Патријаршије, прве по части на хришћанском Истоку, били су до те мере брутални и бескрупулозни да се слободно може рећи да је управо због њих на једно дуже време било потпуно сахрањено свако поверење Ромеја у добронамерност било какве иницијативе која је долазила са Запада. Знаменити ромејски хроничар Никита Хонијат (Νικήτας Χωνιάτης, сса. 1155-1215/1216) је и пре овог судбоносног догађаја имао да каже следеће о односима између Ромеја и Латина:

Између њих и нас зјаи отворени јаз, а гледишта нам се толико разликују да се може рећи да су дијаметрално суйросшављена.¹

До стандардизације и популаризације термина „Византија“ постепено је дошло током осамнаестог столећа и то код француских просветитеља међу којима су били филозоф Монтескје (Charles-Louis de Secondat, baron de La Brède et de Montesquieu) и списатељ Франсоа-Мари Аруе (François-Marie Arouet) боље по-

¹ Nicetae Choniatae Historia, ed. J.L. van Dietren (Berlin-New York, 1975), 301.27-28.

знат по свом псеудониму „Волтер“ (Voltaire). Из њихове визуре историја Римског царства практично је окончана падом западног дела државе, јер је онај источни убрзо затим почео да атрофира на свим нивоима и преображава се у „Византију“ која је, потом, изгубила готово сваку сличност са својим римским империјалним пореклом и потпуно утонула у теократски мистицизам. У складу са духом свог времена они су широј јавности представљали „Византијско царство“ као државну творевину која је – као ауторитарни политички систем, као култура у потпуности прожета најконзервативнијим верским уверењима, те као друштво које се жестоко супростављало свакој идеји о сопственој реформи – била оваплоћење свега онога што је било посве супротно начелима тзв. „Доба разума и просветитељства“. Тако, по чувеном Волтеру, „византијска“ историја није била ништа друго до *једна безвредна антилоџија њаховићој беседништва и чудеса*, одн. једно пуко *срамоћење људској ума*.²

Историјска наука осамнаестог и деветнаестог столећа је управо захваљујући оваквом ставу просветитеља и сама остала сужањ средњовековних стереотипа западне провенијенције кроз чију су оптику „Византинци“ виђени као једна перфидна, подмукла, сервилна, сујеверна, феминизована и нератоборна сорта људи. Велики дорпинос промоцији једне такве слике о „Византијском царству“ дали су, између осталих, историчари Едвард Гибон (Edward Gibbon) и Виљем Леки (William Lecky), као и философи Георг Вилхелм Фридрих Хегел (Georg Wilhelm Friedrich Hegel) и Јохан Готфрид Хердер (Johann Gottfried Herder). Тако је Виљем Леки у својем делу „Историја европског морала од Августа до Карла Великог“ између осталог написао:

Универзални суд историје говори да је Византијско царство, без и једној јединој изузетка, пример најбедније и највеће презира достојне творевине коју је људска цивилизација до сада изнедрила. Није постојала ниједна друга творевина иако дуго трајања која је иако айсолућно била лишена свих форми и елемената величине, ие ниједна на коју би се еишеш „дно“ могао иако недвосмислено применити... Историја тој царства је једна моноћона прича о инћрићама свешћеника, евнућа и жена, о ћровањима, заверама и исћољавању доследне незахвалности.³

У својем спису „Предавање о философији историје“, Хегел је о „византијском“ друштву имао да каже и следеће:

... одвраћна слика имбециљности: ниске, не, чак и сулуде стирасћи туше узрасћање свећа оној шћо је илеменићо у мислима, делима и ћојединцима; ћобуне ћенерала, сврћнућа царева изазвана инћрићама дворјана, аћенћаћи на царева или ћровања у орћанизацији њихових сојстћивених жена или синова, жене које се ћодају стирасћима и свакаквим ћадосћима.⁴

2 Voltaire, *Le pyrrhonism de l'histoire*, XV поглавље.

3 W. Lecky, *A History of European Morals from Augustus to Charlemagne*, 2 тома, (London 1869) II том, стр. 13.

4 G. Hegel, *Lectures on the Philosophy of History*, прев. J. Sibree (London, 1857), стр. 352.

Мора се ипак рећи да је наука крајем деветнаестог и током двадесетог столећа доста унапредовала на плану неупоредиво објективнијег представљања динамике развоја ромејских („византијских“) институција, економије и културе те, сходно томе, и сложености целокупне проблематике. Међу западним научницима који су највише допринели тој заиста великој „промени курса“ били су Карл Крумбахер (Karl Krumbacher), Џон Багнел Бјури (John Bagnell Bury) и Шарл Дил (Charles Diehl), а једна од успешнијих критика дотадашњег готово патолошки негативног става западног стручног и јавног мњења према „Византији“ дошла је из пера једног од великих медијевишта двадесетог века, сер Стивена Рансимана (James Cochran Stevenson Runciman):

Све од онда када су наши неошесани људи са крстишима барјацима у ризи први пут уледали Константинској и сусрели се, љезриво се љадећи, са друшћвом у којем су сви чисти и писали, јели храну виљушкама и давали љрвенство дипломатији у односу на рай, љосћало је љомодно да се на Византијце љада са ниљодашњаванем ље да се љихово име користи као синоним за декаденцију.⁵

Треба, међутим, констатовати да у стручној терминологији, и поред свих негативних и пежоративних конотација те речи, и даље убедљиво доминира термин „Византија“ као општеприхваћени назив за Царство Ромеја. То се генерално правда *одомаћенем традиционалној вештачкој начина изражавања*⁶ и прикладношћу вештачког назива „византијско“ као назива за државно културну творевину *у чијим љемељима, љоред римских има и неримских, чак и Риму страних елемената, и која се од римске антике, љоред све своје верности традицијама, иљак љолико разликује да се неумиљно намеће љошребом љосебној означавања.*⁷ У том смислу, најчешће се Ираклијеве (610-641) реформе Царства виде као прекретница која означава свршетак римског и почетак „византијског“ периода како у политичком тако и културном погледу, јер је поред увођења потпуно нове војне и управне организације Царства постепено спроведена и љегова потпуна „хеленизација“ и „теократизација“.

Царство Ромеја као континуитет пројаве источно-медитеранске синтезе

У ранијим фазама развоја „Византијског“ царства, а од пада Западног римског царства надаље, љегови житељи су оличавали један раскошан мулти-етнички спектар у оквиру којег је доминирао јелинизовани културно-цивилизацијски образац. Било је ту латинских Романа, Јелина, остатака романизованог балкан-

5 S. Runciman, *The Emperor Romanus Lecapenus and His Reign: A Study of Tenth-Century Byzantium*, 1988.

6 Г. Острогорски, *Из византијске историје, историографије и љросојографије*, Просвета – Београд 1970, стр. 9.

7 *Ibid.*, стр. 10.

ског аутохтоног становништва, Јермена, Египћана, Либијаца, као и припадника разних семитских и многих других народа. Након великих арабљанских освајања на Истоку, продора Словена и Бугара на Балкан и ломбардских освајања у Италији у седмом столећу, дошло је до великог поремећаја у етничкој структури становништва. Сада су већину поданика Царства Ромеја, углавном сведеног на просторе Мале Азије, Балкана и јужне Италије, чинили Јелини, али је дошло и до великог уплива словенског елемента. Наиме, првих година седмог столећа отпочела је масовна словенска колонизација Балканског полуострва од Дунава па све до јужне Јеладе (Грчке). Словени су преплавили не само дунавске провинције већ и скоро целу Македонију, док је Тракија опустошена све до самих зидина престонице. Велики талас колонизације заплуснуо је и просторе средње Јеладе, Пелопонеза, па чак и неких острва у Егејском мору. Периодичним планским пресељењима већ „домаћих“ Словена у Малу Азију од стране ромејских власти дошло је до ширења њиховог присуства и на тим просторима. Но, иако се унутрашњост ромејског Балкана просто распала у низ „Склавинија“, матичне јелинске области су ипак биле поштеђене потпуне словенизације (бар у културно-цивилизацијском смислу) јер је, временом, ромејска власт на тим просторима успела да асимилије, одн. јелинизује највећи број Словена. Треба још споменути и источна погранична подручја Царства која су настањивале веће или мање заједнице других етничких мањина, углавном монофизита.

Овде је важно нагласити да су поданици Царства по својој државној свести увек били и остали Римљани – друго име за себе нису ни познавали. Без обзира на етничку припадност и неке друге међусобне различитости, називали су своју земљу Царством Римљана (*Imperium Romanorum*), одн. Царством Ромеја (*Βασιλεία Ῥωμαίων* или, једноставно, *Ῥωμανία*), а сами су се изјашњавали као Римљани, тј. Ромеји (*Ῥωμαῖοι*). Дакле, мењао се језик али је политички идентитет Царства и његових житеља увек остајао исти. Римска државна форма остала је да служи као оквир јелинско-хришћанском духу. Веома је индикативна чињеница да су и након 1453. па све до почетка двадесетог столећа јелински поданици сада већ Отоманског царства наставили да се изјашњавају и као Ромеји (*Ῥωμαῖοι*) и као Јелини (*Ἑλληνες*), а у неким крајевима савремене Грчке то је и данас случај. Дакле, ван сваке је сумње да су Ромеји имали изражену јелинску културолошку свест, али неопходно је нагласити да су се, пре свега и изнад свега, увек осећали хришћанима.

Називајући Царство којем су припадали Царством Римљана/Ромеја, а себе Римљанима/Ромејима, становници су уствари потврђивали и наглашавали своју припадност и приврженост древним традицијама, одн. феномену источно-медитеранске синтезе чијем је похришћањеном издању Константиновим пресељењем престонице на Исток продужен живот за још један миленијум. Уствари, може се рећи да се суштина тог феномена и дан данас још увек пројављује преко Источне православне католичанске Цркве. До назива нове престонице – Нови Рим – свакако није дошло због неке носталгије за латинском прошлошћу; радило се о једном „хирушком захвату“ којим је Константин Велики пресадио срце Царства у сам епицентар његове нове источне будућности, како материјалне тако и духовне.

Успон и консолидација хришћанства засигурно представља најдраматичнији догађај у оквиру велике транзиције из старог у ново до које је, од трећег до седмог столећа Христове ере, дошло прво на Источном Медитерану, а потом и у Европи. Као културно-цивилизацијска синтеза античке јелинске културе и најдревнијих традиција Старог истока, источно-медитерански духовни миље јелинизма био је плодно тло за идеје које је хришћанство нудило и управо му је та пријемчивост за „једино ново под небом“ (тј. за личност Исуса Христа) омогућила да настави свој живот. Иманентност божанског у паганским религијама и култовима источно-медитеранске синтезе сачувана је и преображена хришћанством, односно „облачењем“ у личност Исуса Христа (*Јер који се још у Христиа крстишсте, у Христиа се обукосте* – Гал. 3, 27). Као изврсни познаваоци јелинске философске мисли, Свети оци Источне православне католичанске Цркве су знали када да „стисну јелинску кочницу“ на семитске концепте трансцендентног Бога, али су, исто тако, добро знали када да „стисну семитску кочницу“ на јелинске концепте безличног Бога форми.

Освит „ромејске ере“ свакако је инаугурисан победом хришћанства и премештањем државног седишта на јелинизовани Исток, али Царство Ромеја је кроз своју хиљадугодишњу историју претрпело трансформације великих размера. Временом се све више удаљавало од неких својих почетних позиција, али то је било управо зато што ромејска држава није била укочена и стерилна, као што се то дуго тврдило, већ је њен развитак био пун динамике. Реч је о јединственом моделу мултинационалног друштва које је, интегрисано идеологијом Римског царства, јелинизованом културом и источним хришћанством, хиљаду година одолевало пред изазовима великих друштвено-историјских и економских промена и то тако што им се, са више или мање успеха, прилагођавало не мењајући при том своју основну суштину. Стога се може рећи да је Ромејско царство током свог хиљадугодишњег трајања оличавало један непрекидан процес транзиције Римског царства које је излазећи из своје касно-античке фазе постепено мењало форму и попримало облике једног новог, али и даље цивилизацијски чврсто утемељеног друштва раног и развијеног средњег века.

У очима Ромеја хришћанска римска држава била је одраз Царства небеског и својеврсни „светотајински комонвелт“ обзиром на то да је убедљива већина њеног становништва чинило Цркву која јесте само тело Христово, односно јединствени богочовечански организам. Није чак постојао ни концепт државе у смислу географског ентитета. Царство је било једна универзална идеја која је надилазила димензије времена и простора.

Један од важнијих аспеката „светотајинског комонвелта“ свакако је било његово чврсто опредељење за аутократију коју је пратио сложени дворски церемонијал. Цар је не само врховни заповедник војске, врховни судија и законодавац, већ и главни заштитник Цркве и правоверја. Таква врста концентрације власти у рукама једне личности је у круговима западних научника често интерпретирана као јасан израз коначног тријумфа деспотизма оријенталног типа који је, уз „остале оријенталне утицаје“, значајно допринео да се Источно римско царство, као последњи изданак позног Римског царства, коначно преобликује у средњовековну „Византију“. Међутим, са ромејског аспекта, самодржац (αὐτοκράτωρ) је

био својеврсни одраз лика Божијег на земљи те је, стога, могао и морао бити само један. Управо због тога што га је изабрао сâм Бог и што га је аklamацијом потврдио народ Божији он је био уздигнут изнад свега људског и земаљског. Стога је могао, а то му је била и обавеза, да води државне послове у интересу општег добра. Био је одговоран пред Богом за добро свог народа, али је исто тако био одговоран и према народу који га је потврдио за цара. Тај принцип потврђивања давао је истом том народу морално право да се побуни против оних царева за које се сматрало да су, не држећи се својих моралних и политичких обавеза, изневерили Божије и народно поверење. Јер, автократија је подразумевала апсолутно „некористољубље“ и апсолутну љубав према ближњем. Науспротив томе, олигархија (ὀλιγαρχία) је виђена као болест, као подређење општег добра похлепи појединаца, односно индивидуалној похлепи која увек подразумева израбљивање ближњег. Власт олигархије само би значила да се један императив замењује многим.

Христијанизација Западне Европе и идеологизација њеног „античког порекла“

Ситуација у Западној Европи била је сасвим другачија по питању рецепције хришћанства. Док су на Истоку постојале древне, добро формулисане религије и/или философије које су претходиле Христовом оваплоћењу и послужиле као плодно тло за прихватање „новог“, на Западу то није био случај. На Западу је чак и процес „романизације“ био радикално другачији у односу на онај који се одвијао на Истоку. За све време римске власти на просторима Западне Европе латинска римска култура није успела да пусти дубље корене ни у Галији ни у Британији док су јој северније области Европе остале ван сваког домаћаја. Када је дошло до пропасти Западног римског царства показало се да становништво на тим просторима није било нити спремно, а још мање вољно, да задржи вредности латинског римског, а камоли касно-античког римског, односно јелинистичког наслеђа, које је у источним деловима Царства већ доживљавало своје „крштење“. Уместо тога, међу народима Западне Европе дошло је до цивилизацијске регресије, односно окретања ка њиховим старим паганским вредностима, митовима, религијама и култовима.

Нови „римски освајач“ ових простора – папски Рим – понео се према тим народима отприлике онако како су се шпански мисионари, десетак столећа касније, понели према житељима Централне и Јужне Америке. Међутим, на удару овакве „христијанизације“ нису били искључиво носиоци паганског наслеђа већ и Црква Келта која је, веома успешном надградњом хришћанске вере над темељима древне паганске духовности, успела да се одржи након пада Западног римског царства као практично једина хришћанска оаза у готово непрегледној пустињи многобоштва. Римска Црква није христијанизовала Западну Европу по једном таквом моделу који би, у том погледу, имао сличности са процесом христијанизације на Истоку, већ је енергично радила на сламању самосвојности, одн. сваке различитости, у име своје концепције „универзалне Цркве“ и, следствено томе, опсесије питањима „првенства“ и „непогрешивости“.

Дакле, на хришћанском Западу, сем донекле на матичним територијама латинског Рима, није дошло до било каквог цивилизацијског континуитета који би бар подсећао на онај процес на хришћанском Истоку који је источно-медитеранској синтези јелинистичког света успео да омогући нови, преобращени, живот у Христу. То је највероватније и био разлог због којег се на Западу, после извесног времена, пројавила готово егзистенцијална потреба за успостављањем макар и вештачке идеолошке слике о постојању чврсте везе западног света са античком прошлошћу, и то по сваку цену. Своју умишљену улогу јединог чувара и аутентичног тумача античког наслеђа и изворне хришћанске вере, те (по истој умишљеној логици) и онога коме припада улога сувереног носиоца трансмисије даљег цивилизацијског развоја на свим нивоима, хришћански Запад је могао да реализује и легитимизује само даљом разградњом и делегитимизацијом Новог Рима, Царства Ромеја и Источне православне католичанске Цркве као живих сведока истинитог цивилизацијског континуитета.

Римска Црква, западни хуманисти, енциклопедисти и просветитељи никако нису могли да се помире са представом о томе да је тај толико драгоцен древни свет античке цивилизације (који је постао готово острашћена идеолошка пројекција њиховог сопственог цивилизацијског порекла) могао имати свој аутентични израз на „сујеверном, декадентном и аутократском“ Истоку и да је то стање могло потрајати читав миленијум након пада Западног римског царства. Да би се извршила потпуна разградња и делегитимизација Новог Рима и свега што је он представљао било је неопходно повући оштру линију раздвајања на културно-цивилизацијском плану између позног Римског царства и, условно речено, средњовековне варијанте Римског царства којег је оличавало Царство Ромеја са својим јасно израженим јелинским карактеристикама у етничко-културном и лингвистичком смислу. „Средњовековна варијанта“ Царства је стога преименована у „Византију“, односно „Византијско царство“ са генералном интенцијом да се изазове општа „амнезија“ о постојању аутентичног Царства Ромеја, одн. Римског царства у средњем веку и о његовој органској вези са сопственом древном прошлошћу. Реч је, дакле, о стварању једне потпуно вештачке творевине која се убрзо претворила у неку врсту депоније за сваку могућу релативизацију и омаловажавање свега што је било ромејско. То је онда постао основ за политику тешке стигматизације која је говорила да у „Византији“ ништа није ваљало јер у њој, онаква каква је била, ништа није ни могло ваљати. По тој логици, која код сваке иоле упућене особе поред осећаја мучнине може само да изазове хришћанско сажаљење према њеним острашћеним заступницима, „византијски грчки језик“ био је тек нека деформисана (те стога и инфериорна) верзија античке варијанте класичног старогрчког језика, која је, са своје стране, као језик „аутентичне антике“, негована искључиво на хуманистичком Западу. А када је, рецимо, реч о теолошким ставовима источно-хришћанске провенијенције, столећима је владао стереотип да је у том погледу свака озбиљна расправа потпуно излишна, јер су „Византинци“, готово без изузетка, редовно застрањивали и све дубље пропадали у бездане небројених источњачких јереси, итд., итд., итд.

Шта би ваљало чинити?

Управо због силине и упорне истрајности овако крајње тенденциозног става према Царству Ромеја и свему што је оно представљало, а, ако ништа друго, свакако је представљало једину средњовековну државу која је задржала тековине највећих достигнућа древне античке цивилизације, још увек је међу неким научницима, а нарочито у круговима многих политиколога и публициста на Западу, присутан један симплистички и најчешће негативан приступ при оцењивању „византијске“ цивилизације и „византијског“ наслеђа у источној и југоисточној Европи. Последице тог и таквог приступа данас су више него очигледне. Тако је, рецимо, 1995. један амерички економско-политички аналитичар написао следеће у свом чланку објављеном у светски утицајном Њујорк Тајмсу:

... након њага њовоздигнуте завесе њоново се назире древна линија њоделе између Источна и Запада... ња њраница, која је настала њоделом Римског царства између Рима и Византије, касније је њостала њраница између западне и њравославне хришћанства... Иста линија њоделе је вековима обликовала судбину Европе. Совјетски комунизам је био економски и духовни наследник византијског њиња владавине. Православна Црква је њропустила ренесансу и реформацију које чине камен њемељац либералне економске и њолитичке система на Западу.⁸

У једној другој анализи новије историје источне и југоисточне Европе оцењено је да је утицај „византијске“ њолитичке културе на њеносталистичке источне Европљана био јак и дуготрајан и да су управо „Византија“ и Православље завели балканске народе да њобркају њолитику и морал, да њеже једногласно а не одлукама већине, ње да у својим њолитичким вођама виде извор њиасања.⁹

Није спорно да је Царство Ромеја, како је већ речено, кроз своју хиљадугодишњу историју претрпело трансформације великих размера и да се током времена постепено удаљавало од неких својих почетних позиција. То је нешто што је сасвим логично ако се узме у обзир дужина трајања ромејске државе и историјски неоспорна чињеница да је њен ход кроз историју био обележен великим транзиционим променама. У том смислу, Царство Ромеја у средњем веку свакако није нити је могло бити оно исто Царство из времена Касне антике, те је свакако оправдана горе наведена констатација да се *од римске антике, њоред све своје верности њрадицијама, ипак њолико разликује да се неумишно намеће њошреба њосебног означавања*. Методолошки гледано, заиста је исправно приступати феномену Царства Ромеја применом неке од научно утемељених периодизација његовог историјског развоја као нужним средством за његово боље разумевање. Међутим, треба свакако водити рачуна да се притом користе историјски оправдани и историјом верификовани термини, а не они вештачки који, намерно или

⁸ R. Dale, *Thinking Ahead : Old Lines Reappear on Europe's Map*, New York Times, January 17, 1995, http://www.nytimes.com/1995/01/17/business/worldbusiness/17iht-think_1.html.

⁹ Ph. Longworth, *The Making of Eastern Europe: From Prehistory to Postcommunism* (New York, 1997, друго изд.), стр. 291.

ненамерно, пружају кривотворену слику о карактеру, улози и значају ромејске државне заједнице у контексту развоја и континуитета људске цивилизације. Сходно томе, ако би се, например, прихватило рашчлањење ромејске историје на три велика раздобља које је предложио Острогорски, и притом избегавао термин „византијски“ (који и он користи), онда би се цео временски период који од Константина Великог води до Ираклија (као прелазни период из римског старог века у ромејски средњи век) могао назвати „позноримским“ или „раноромејским“ (324-610), период од Ираклија до смрти Василија II „средњоромејским“ (610-1025), а период од смрти Василија II до коначног пада Константинопоља „позноромејским“ (1025-1453). Овде се не ради о некаквом цепидлачењу око „подобних“ или „неподобних“ термина, или „утеривању“ неке нове конвенције инаћења ради. Ради се о томе да је заиста неопходно веома озбиљно порадити у правцу враћања колективног сећања на аутентично Царство Ромеја, а разлога за то има много. У том смислу, сматрамо да је врло важно скретати пажњу јавности на чињеницу да је Царство Ромеја као *христијанизовано, ка хеленистичком Истоку окренуто Римско Царство*¹⁰ одиграло незамањиву улогу у трансмисији похришћанене источно-медитеранске синтезе чија се суштина још увек пројављује преко Источне Православне католичанске Цркве.

“THE BYZANTINE EMPIRE” OR THE EMPIRE OF THE ROMIOI?

Petar V. Šerović

*Coordinator for International Cooperation at the Faculty of
Orthodox Theology of the University of Belgrade*

Summary: *Owing to the popularization of the traditional artificial means of expression and the “suitability” of the artificial label “Byzantine” the term “Byzantium” still dominates as a generally accepted designation for the Empire of the Romioi despite of all its negative and pejorative connotations. Historiographically speaking this term was first used in mid-sixteenth century by the German humanist Hieronymus Wolf, but it was gradually standardized and popularized during the eighteenth century by the French “enlighteners”. Keeping to the spirit of their times they presented the “Byzantine Empire” as a polity which was the incarna-*

10 Г. Острогорски, *op. cit.*, стр. 14.

tion of all that was contrary to the principles of the “Age of Reason and Enlightenment”. Owing to this stance of the “enlighteners”, eighteenth and nineteenth century historical science itself became a slave to the medieval stereotypes of Occidental provenance which saw the “Byzantines” as a perfidious, devious, servile, superstitious, effeminized, and an unwarlike sort of a people. The Roman Church, the western humanists, the encyclopedists, and the enlighteners could not cope with the notion that the precious world of antiquity might have had its authentic expression in the “superstitious, decadent and autocratic” East and that this state of affairs could have lasted a whole millennium after the fall of the Western Roman Empire. In order to accomplish a total deconstruction and delegitimization of New Rome and all that it stood for, it became necessary for them to draw a sharp demarcation line between the Late Roman Empire and, conditionally speaking, the medieval version of the Roman Empire as personified by the Empire of the Romioi (Βασιλεία Ῥωμαίων) with its distinctly Hellenic uniqueness in the ethno-cultural and linguistic sense of the word. Thus, the Empire of the Romioi was renamed “Byzantium” with the general intention of invoking a “general state of amnesia” regarding the existence of an authentic Empire of the Romioi, i.e. a medieval Roman Empire and its organic connection with its own ancient past. Many contemporary western politicians and publicists still nurture a simplistic and a negative perception regarding the “Byzantine civilization” and the “Byzantine heritage” in East and South-East Europe. It is of great importance to draw public attention to the fact that the Empire of the Romioi, as the Christianized Roman Empire civilizationally orientated towards the Hellenistic East, played a crucial and an irreplaceable role in the transmission of the “Christianized East Mediterranean Synthesis” the essence of which is still being manifested by the Eastern Orthodox Catholic Church.

Key words: “Byzantium”, “Byzantine”, Romioi, Empire of the Romioi, Hellenistic East, Christianized East Mediterranean synthesis, Christianized Roman Empire, Eastern Orthodox Catholic Church, medieval stereotypes, Roman Church, western humanists, western enlighteners, “general state of amnesia”.